

**ВОБРАЗ ДЗЯЎЧЫНЫ
Ў НАШАНІЎСКОЙ ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ І ФАЛЬКЛОРЫ**

Сувязь паэтычнай спадчыны Янкі Купалы з фальклорам, і найперш з народнай лірыкай, адзначалася даследчыкамі неаднойчы. Так, у кнізе «Фальклорныя традыцыі ў дакастрычніцкай творчасці Янкі Купалы», надрукаванай у 1965 годзе, А. Я. Ленсу заўважае, што «ў сваёй творчасці Я. Купала звяртаўся да ўсіх відаў беларускай народнай песні. Яе паэтычная атмасфера насычае і лірыку паэта, і яго паэмы, і нават драматургію... Народная лірычная песня мае сваю характэрную сімволіку. Я. Купала выкарыстоўваў гэты бок яе паэтыкі, напаўняючы старыя песенныя сімвалы новым ідэйным зместам, ператвараючы іх у вобразы вялікага сацыяльна-філасофскага гучання» [9, 29].

Менавіта вывучэнне вобразнай сістэмы фальклорных і літаратурных твораў, іх сімволікі становіцца надзвычай актуальным у наш час. Параўнальнае даследаванне вобраза дзяўчыны ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы і ў лірычных песнях дазваляе не толькі прасачыць уплыў фальклору на творчасць класіка, але і выявіць спецыфіку індывидуальна-аўтарскага бачання зместу гэтага вобраза, зразумець яго адметнасць.

Разгледзім некалькі аспектаў, якія ў творчасці Янкі Купалы адыгрываюць немалую ролю ў раскрыцці ўнутранага зместу вобраза дзяўчыны.

У песнях дзяўчына можа быць як прыгожай, так і непрыгожай, дэталі яе знешняй прыгажосці згадваюцца даволі рэдка: руса каса, сінія вочы, чорныя бровы, бела лічанька, белы ручкі, златы кольцы, бела плацце і інш. У Купалы няма вобраза непрыгожай дзяўчыны, у кожным творы, дзе сустракаецца гэты вобраз, адзначаецца яе прыгажосць, якая звязваецца гэтаксама і са знешнімі рысамі, і з яе працавітасцю (паэма «Яна і я»), і з багатым унутраным светам (верш «Мая дзяўчынка»), і з яе сумленнем (паэма «Бандароўна»). Як і ў фальклоры, Купала асацыятыўна суадносіць дзяўчыну з раслінамі: называе яе кветкай белаі (верш «Не праспі»), лілеяй (верш «Гэй ты, дзяўчына, кветка-лілея...»), параўноўвае яе твар з малінай (верш «Шуміць шуменька гаёк»), сінія вочкі – з пралескамі і васількамі, шчочкі – з ружамі (верш «Мая дзяўчынка») і г. д. Пры выкарыстанні вобразаў раслін для супастаўлення іх са знешнімі рысамі дзяўчыны не заўсёды строга паслядоўнасць, вобразы вар’іруюцца: напрыклад, у вершы «Мая дзяўчынка» з малінкамі параўноўваюцца вусны, з лілеяй – шыя. А ў фальклоры вобразы кветак і дрэў маюць дакладнае значэнне, якое замацавалася іх традыцыйным ужываннем: дзяўчына часцей за ўсё суадносіцца з ружай (чырвоны колер сімвалізуе здароўе і прыгажосць, у цэлым вобраз ружы абазначае маладосць дзяўчыны), а таксама з вішанькай, цветам каліны.

Сімвалічнае значэнне вобразаў кветак і дрэў у народных песнях падрабязна разгледзеў М. Кастамараў: ружа – сімвал прыгажосці і забаў,

задавальненняў і маладосці. Каліна – «наогул, сімвал жаночкасці ў шырокім сэнсе. Усё духоўнае жыццё жанчыны – яе дзявоцтва, цнатлівасць, каханне, замужняе жыццё, радасці, перажыванні, сваяцкія пачуцці – усё знаходзіць сабе прымяненне ў каліне» [8, 203]. У Купалы вобраз каліны суадносіцца з дзяўчынай: у вершы «Над ракою ў спакою» каліна перажывае выпрабаванне, якое ёй пасылае жыццё, застаецца жыць і на наступны год зацвітае зноў, а дзяўчына губіць сваё жыццё, не спраўляецца з выпрабаваннем; іншы раз праз вобраз каліны паказваецца цяжкая доля дзяўчыны на службе (верш «Каб была я перапёлкай...»). Вобраз калінкі згадваецца і ў паэме «Бандароўна»:

*І стаіць яна прад панам,
Як калінка тая,
Што у лузе, над ракою
Вецер пахіляе [5, 84].*

У гэтым выпадку ён сімвалізуе безабароннасць дзяўчыны перад панам і адначасова яе непахіснасць, няскоранасць.

Значэнне вобразаў вішнячка («Прыпеўка») і вярбы (верш «У зялёным садочку») супадае з фальклорным [8, 215, 234].

Сустрадаецца ў Купалы і традыцыйны фальклорны вобраз вяночка, які ў песнях азначае цнатлівасць дзяўчыны. «Рута і мята... сімвалы цнатлівасці, строгасці нораваў, жаночай непадатнасці, аддаленасці ад кахання, разлукі і адзіноты... Вянок наогул ёсць сімвал дзявоцкасці, а вянок з руты самы цнатлівы», – піша М. Кастамараў [8, 152]. У Купалы вянок з руты-мяты надзяваюць Бандароўне, у іншых творах вянок можа быць сплечены з міртаў і ружаў (польскамоўны верш «У маёвую ноч»), з жыта або каласоў (вершы «Мая дзяўчынка», «Жня»). У вершы «Дзяўчынка і вянок» згадваецца, што дзяўчына згубіла вянок, але знайшла хлопца, ад чаго не ведае – плакаць ёй ці радавацца. Цалкам верагодна, што гэты вобраз Купала ствараў пад уплывам фальклору.

Важна звярнуць увагу на яшчэ адно фальклорнае параўнанне – параўнанне дзяўчыны з зарой:

*І туды гара, і сюды гара,
А паміж тымі гарамі крутым
Усходзіла зара.
Гэта не зара – дзеўка малада,
Чорныя бровы, на ліцо румяна,
Па ваду ішла [10, 140].*

У нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы толькі аднойчы згадваецца вобраз зары ў такім кантэксце – з ёй параўноўваецца Бандароўна. Часцей дзяўчына суадносіцца з сонцам. У паэтычным светаўспрыманні Купалы найбольш відавочна адлюстроўваецца злучанасць гэтых вобразаў праз верш «Не праспі», дзе ёсць радкі:

*Сэрцам к сонцу прытуліся,
.....
Ў сонцы віся далей, вышай, –
Паланей, красуй дзянінай,*

*Не пужаючыся крыжа,
Сонцу роўная дзяўчына!* [3, 31].

Пра радок «Сэрцам к сонцу прытуліся» можна дадаць, што ў народнай лірыцы сустракаецца асацыятыўнае параўнанне сэрца жанчыны з сонцам. Гэта пацвярджаецца і М. Кастамаравым, які піша: «З гарачым летнім сонцам параўноўваецца гарачае сэрца дзяўчыны, а зімняе сонца атаясамліваецца з сэрцам удавы, якая ўжо перажыла агонь кахання» [8, 78].

Але чаму для Купалы дзяўчына роўная сонцу? Ці выпадкова ў вершы «Да дзяўчатак» ён называе дзяўчат сонейкамі? Магчыма, гэта звязана не толькі з тым, што праз вобраз сонца можна перадаць скандэнсавана прыгажосць, святло і дасканаласць дзяўчыны, і нават не з тым, што вобразы святла і сонца ў нашаніўскай паэзіі Я. Купалы звязаны з ідэяй свабоды (прынамсі, у вершы «Не праспі» ёсць намёк і на гэта). У творах Купалы назіраецца ўспрыманне дзяўчыны як чарадзейнай княжны (верш «А яна...»), дзяўчыны-багіні (верш «З зорак усходніх, з заходніх, з бліскучай...»), ідэалізацыя герані паэмы «Яна і я», вершаў «Абнімі..», «Я хацеў бы...» і іншых. Як правільна заўважыў М. Кастамараў, у народзе сонца звязваецца з Богам: «З гістарычных помнікаў нам вядома, што рускія ў язычніцтве абагаўлялі сонца, і, як выяўляецца, у іх была міфалагічная гісторыя пра цараванне яго пад імем Даж-Бога. Ёсць адна песня, у якой з першага разу можна прызнаць (як некаторыя вучоныя і рабілі) рэшткі яўнага абагаўлення сонца. У гэтай песні жанчына, звяртаючыся да сонца, называе імя Бога» [8, 75]. Верагодна, што ў Купалы было захапленне не проста жаночай прыгажосцю, а адчуванне ў ёй сонечнага пачатку, загадкаваасці (як у польскамоўным вершы «Кабеце»).

Кола ўзаемаадносін дзяўчыны ў фальклору даволі шырокае: да замужжа ў асноўным гэта сустрэчы і размовы з каханым, у пераломныя моманты жыцця – з маці, бацькам, сястрой, братам (або сёстрамі, братамі), у штодзённым жыцці пасля вяселля – з сям'ёй мужа (святроўкай, свёкрам, дзевярамі, залоўкамі). У Купалы такіх вобразаў значна менш, яны згадваюцца толькі ў некаторых творах: сёстры – у вершы «Страшны вір», бацькі – у паэмах «Зімою», «Бандароўна» і некаторых вершах, сям'я мужа – у вершы «Сватаная», таму галоўнай лініяй узаемаадносін у жыцці створанага паэтам вобраза дзяўчыны з'яўляецца любоўная.

Вобразу дзяўчыны ў творчасці Янкі Купалы ўласціва некаторая дваістасць: у адносінах да хлопца яна можа быць хітрай, зменлівай (верш «Чаго б я хацеў»), а таксама яна здольна прычараваць яго, злавіць у сетачкі (кайданы), таму хлопец яе пабойваецца, асцерагаецца (вершы «Не глядзі...», «З нуды»). У вершы «Дзяўчынка, галубка мая!» і ў некаторых іншых творах слова «зачарованы» ўспрымаецца героем у літаральным сэнсе.

Дарэчы, вобразу дзяўчыны ў песнях таксама характэрна непраўдзівасць, калі яна гаворыць хлопцу:

*- Я з табою п'ю, гуляю,
Пра другіх думаю* [10, 149].

Сустракаем у песнях і жартоўны адказ дзяўчыны на пытанне хлопца, чым яна яго прычаравала:

- Чаравала ручкі, ножкі,
Шчэ карыя вочкі,
Штоб не хадзіў да другея
Цёмненькаю ночкай [10, 101].

Але часцей у народных творах перададзены матывы адзіноты дзяўчыны, яе смутку, перажыванняў: яна не можа працаваць, бо думае пра мілага, не хоча вячэраць, плача, хоць раней была вясёлай («Ой, каму воля, а мне, беднай, гора», «Сонца грэіць, вецер веіць» і інш.). У Купалы толькі ў вершы «Шуміць шумненька гаёк» дзяўчына сумуе, чакае каханага. Звычайна ў яго вершах апісваецца стан адзіноты хлопца («Людка», «Да дзяўчатак» і інш.).

Фальклорны матыў роздуму хлопца пры выбары, з кім ажаніцца (з багатай/беднай, далёкай/блізкай), ёсць і ў Янкі Купалы: герой не хоча багатай жонкі, хоча ўзяць тую, якая яму даспадобы (верш «Мая жонка»), лічыць бедную дзяўчыну прыгожай, мілай (верш «Падыйдзі...»). У некаторых песнях выбар робіць дзяўчына паміж старым і маладым або паміж старым, малым і роўным. Натуральна, яна выбірае маладога або роўнага. У Купалы адзначаецца толькі тое, што яна паміж бедным і багатым выбірае багатага (верш «Не глядзі...»).

Для раскрыцця пачуццяў закаханых паэт выкарыстоўвае фальклорныя вобразы птушак. Галубы ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы сімвалізуюць вернасць, самаахвярнасць у каханні («Паляўнічы і пара галубкоў (Легенда з індыйскай кнігі Магабгарата)»), што з'яўляецца асноўным сімвалічным значэннем гэтых вобразаў у сусветнай літаратуры, якое склалася ў старажытнасці. Купала часта называе дзяўчыну галубкай (вершы «Дзяўчынка, галубка мая!», «Песня» («Зайшло ўжо сонейка, цень лёг на гонейка...») і інш.), стварае вобраз ястраба (старога зводніка), які разлучае закаханых (вершы «Голуб і дзяцюк», «Ястраб»), або каршуна (паэма «Бандароўна»), іншы раз у песнях гэтаму адпавядае вобраз сокала («Ой, пад дубою пад зеляною»).

Акрамя вобраза галубкі, пры раскрыцці вобраза дзяўчыны Купала выкарыстоўвае вобразы перапёлкі і зязюлі: дзяўчына хацела б ператварыцца ў перапёлку, каб палянецць да бацькоўскага дому (верш «Песня» («Каб была я перапёлкай...»). У песнях матыў ператварэння ў птушку сустракаецца даволі часта, толькі дзяўчына хоча лянецць да маці ў выглядзе зязюлі, напрыклад:

Абярнуся, моладзе, шэрай зязюлькай
Ды стану я, моладзе, жалка кукаваць.
Ці не ўчуе мамачка, кароў доячы? [10, 197],

або хоча паслаць да родных зязюлю, каб тая даведлася навіны («Старана мая, староначка»). Прыклад ужывання вобраза перапёлкі знаходзім у рэфрэне адной з песень:

Ой, гуляй, гуляшачка,
Перапёлка мая [10, 313].

Магчыма, птушка асацыіруецца з воляй, весялосцю, бесклапотнасцю. Вобраз зязюлі сустракаецца ў вершы «Над ракою ў спакою», у якім з ёй параўноўваецца маці дзяўчыны.

Як бачым, фальклорныя вобразы зязюлі і перапёлкі ў нашаніўскай творчасці Купалы наклаліся адзін на другога, адбылося іх змяшэнне.

У нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы нешчаслівасць дзяўчыны абумоўлена рознымі прычынамі: яна звязваецца з панічом (верш «Паніч і Марыся»), яе разлучаюць з каханым жыццёвыя абставіны (вершы «У зялёным садочку» («Ой, не раз удваёчку...»), «Як у повесці», «Не жалейка йграе...») і інш. Акрамя таго, прычынай нешчаслівага трагічнага лёсу становіцца яе прыгажосць (паэмы «Зімою», «Нікому», «Гарыслава», «Бандароўна», «Магіла льва»). Гэта, да прыкладу, падкрэслівае паэт у паэме «Зімою» пры апісанні вобраза Ганны:

*На звадку для хлопцаў, на зайздрасць дзяўчатам
Слыла наваблівай дзяўчынай яна,
І гэта ж навабнасць яе стала катом:
Скасіла і радасць, і песні спрытна [5, 8].*

У фальклоры дзяўчына пакутуе ў замужжы: яе доля можа быць ліхой з-за свякроўкі, з-за нялюблага мужа, які яе б'е, мае палюбоўніцу або п'яніца і г. д. Жыццё да замужжа і пасля яго ўспрымаюцца дзяўчынай як воля і няволя [7, 38]. У песні «Спарадзіла мяне мамка» гаворыцца, што прычынай няшчасця стала дзявочая прыгажосць, з-за якой яна жыве з нялюбым. У вершы «Сватаная» Купала падрабязна апісвае нядолю, якая чакае дзяўчыну ў замужнім жыцці, – становішча маладзіцы ў сям'і мужа бяспраўнае, яна павінна служыць мужу і ўсім яго родным, не зважаць на заўвагі, здзекі. У адрозненне ад адпаведнага сюжэту песень, Купала раіць дзяўчыне, што лепей «з дому барзджэй паляцець, // Бо дома... і дома не меней, // Як замужам мусіш цярпець» [1, 247].

У песнях узнікае матыў «любіў ды не ўзяў», калі дзяўчына выходзіць за іншага або хлопец жэніцца па разліку і ў выніку абодва пакутуюць. Як варыянт дапускаецца, што хлопец можа застацца верным свайму каханню:

*- Любіў цябе я дзяўчынаю,
Буду кахаць маладзіцаю,
Сем гадоў буду чакаць –
Вазьму замуж удавіцаю [10, 113].*

У вершы «Пахаванне» разлука з дзяўчынай выклікае надзвычай вострыя перажыванні ў душы лірычнага героя, які ўспрымае гэта як пахаванне песні пра шчасце, а таму хоча памерці ад рукі дзяўчыны:

*І з грудзей маіх гарачых
Няхай выдзярэ сэрца,
І на трох нажах стаячых
Хай нясе і смяецца [4, 24].*

Паводле гэтага верша, у разлуцы купалаўскіх герояў вінаватай з'яўляецца дзяўчына, якая не прызнае кахання хлопца.

Вобраз пана (паніча) у творчасці Янкі Купалы адмоўны. Жорсткасць пана, яго разбэшчанасць становяцца не толькі перашкодай у каханні, але і правакуюць непапраўныя трагічныя ўчынкі: Тамаш забівае Алену ў паэме «Нікому»; Наталька верыць ліслівым словам пана ў паэме «Магіла льва», што змяняе жыццё Машэкі, становіцца трагедыяй для яго і ў выніку – для яе, прыводзіць да шматлікіх забойстваў; пан можа ўчыніць забойства (паэмы «Бандароўна», «Адплата кахання»).

У песні «Ой, дубе мой, дубе» дзяўчына разумее падман і гаворыць панічу: «Словы твае прыемныя – // Усё чортава думка» [10, 37]. Яна кажае яго і свядома выбірае пакуты, хаця ведае: «Беднай маёй галоваццы // За панам не бываці» [10, 37]. Падобныя да гэтай песні сюжэты вершаў «Паніч і Марыся» і «Не чапайся, панічок!..». У першым з іх дзяўчына нічога не можа зрабіць з сабой, не можа пераадолець каханне, верыць панічу, не слухае маці і потым з-за гэтага пакутуе (дарэчы, матыў «дачка не слухае маці» распаўсюджаны ў некаторых песнях, напрыклад, «Ой, у полі, ў полі», «Кавалішанька, а што»). А ў вершы «Не чапайся, панічок!..», напісаным ад імя дзяўчыны, гераіня смела гаворыць панічу ўсё, што думае пра недарэчнасць іх адносін (яна з ім не роўная матэрыяльна, у яго ёсць іншая (панна), паніч кідае дзяўчат). Маналог абрываецца, і апошнія радкі верша немагчыма дакладна зразумець.

Некаторым вершам Купалы ўласцівы матыў самагубства дзяўчыны. У адрозненне ад песень, у якіх у асноўным змяшчаюцца разважанні дзяўчыны аб тым, што яна кінецца ў рэчку ў выпадках, калі давядзецца выходзіць не за мілага («Нядолечка да няшчасцечка»), калі людзі стануць прычынай разлукі («Па садочку пахаджаю»), калі кіне каханы («Каля лесу я хадзіла»), у Купалы самагубства – гэта вынік, тое, што адбылося (вершы «Я бачыў», «Над ракою ў спакою»).

Такім чынам, вобраз дзяўчыны ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы раскрываецца праз ідэалізацыю яе знешняй і ўнутранай прыгажосці, якая суадносіцца з вобразамі раслін і сонца, узаемаадносіны дзяўчыны з каханым пры найбольшым адлюстраванні перажыванняў хлопца, паказ яе нешчаслівай долі ў дзявоцтве. Выкарыстанне Купалам фальклорных вобразаў раслін і птушак, з якімі параўноўваецца дзяўчына, мае сваю спецыфіку: паэт не прытрымліваецца традыцыйных значэнняў гэтых вобразаў, абыходзіцца з імі свабодна або, лепш сказаць, – творча, хоць зрэдку і запазычвае некаторыя фальклорныя вобразы без сэнсавых змен. Як вынікае, найбольшае разыходжанне паміж вобразамі дзяўчыны, створанымі ў фальклоры і ў нашаніўскай паэзіі Я. Купалы, звязана з тым, што ў творах Купалы больш увагі звернута на яе знешнюю прыгажосць і трагічныя абставіны яе жыцця, а ў песнях глыбей раскрываецца свет пачуццяў і перажыванняў дзяўчыны, знешні выгляд не адыгрывае значнай сэнсавай ролі, нешчаслівы лёс звязваецца ў асноўным з замужнім жыццём.

ЛІТАРАТУРА

1. *Купала Я.* Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 1. Мн., 1995.
2. *Купала Я.* Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 2. Мн., 1996.
3. *Купала Я.* Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 3. Мн., 1997.
4. *Купала Я.* Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 4. Мн., 1997.
5. *Купала Я.* Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 6. Мн., 1999.
6. *Гілевіч Н. С.* Паэтыка беларускай народнай лірыкі. Мн., 1975.
7. *Кабакова Г. И.* Девушка // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. Т. 2. М., 1999.
8. *Костомаров Н. И.* Славянская мифология: Исторические монографии и исследования. М., 1995.
9. *Ленсу Е. Я.* Фольклорные традиции в дооктябрьском творчестве Янки Купалы. Мн., 1965.
10. Лірычныя песні / Уклад. і рэд. Н. С. Гілевіч. Мн., 1976.